

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ВОЛЬОВОЇ РЕГУЛЯЦІЇ ОСОБИСТОСТІ У ВІТЧИЗНЯНИЙ ПСИХОЛОГІЇ

До перших вітчизняних експериментальних досліджень вольової регуляції особистості належать роботи, виконані в 20-х рр. в школі Л.С. Виготського. Дослідження довільної регуляції різноманітних психічних функцій були започатковані в зв'язку з ідеєю розвитку психіки людини та опосередкованого характеру вищих психічних функцій, обумовлено-го дією зовнішніх та внутрішніх законів [1, с.221–226].

У 1935–1939 рр. пріоритет у вивченні психології волі належав В.І.Селіванову. Розкриваючи психологію волі, В.І.Селіванов вважав, що свідомість людини являє собою єдину систему процесів, станів та якостей. У концепції В.І.Селіванова емоції, мислення і воля займають за своєю складністю один і той же рівень у загальній структурі особистості. Вважаючи волю самостійним психологічним процесом, В.І.Селіванов, однак, у своїх ранніх роботах неодноразово наголошував на взаємозв'язку волі, інтелекту та емоцій [2, с.61–72].

В 50-і рр. Б.М.Теплов з усіх довільних актів особистості виділив насамперед вольові зусилля, що пов'язані з необхідністю подолання зовнішніх та внутрішніх перешкод [3, с.112]. Як показано в подальших дослідженнях, інтенсивність вольових зусиль пропорційна ступеневі складності перешкод (Н.Ф.Добринін), ставленню до дії (Є.І.Ігнат'єв, В.М.М'ясищев), спонукальній силі мотивів (В.К.Калін, В.І.Селіванов, О.П.Чернікова та ін.). Залежить інтенсивність вольових зусиль і від початкової мотивації експерименту: вольові зусилля більш ефективні, коли дія задана як обов'язкова (Ю.А.Аргентов). Суттєво впливає на вольові зусилля ефект навіювання (А.Б.Воронін, В.М.Куліков, П.А.Рудик).

В 50–70-і рр. ХХ ст. багато робіт були присвячені розробці методів виміру вольових зусиль, але результати виявилися досить скромними. Одержані за різноманітними методиками результати часто виявлялися протилежними, лабораторні виміри не завжди співпадали з життєвими спостереженнями, не вдавалося знайти надійного методу кількісного

виміру вольового зусилля [4–7]. Неабияку цінність серед наукових робіт останніх десятиліть мають ті з них, в яких досліджується процес формування волі в різних видах людської діяльності [8, 9].

Аналіз багатьох видів професійної діяльності показав, що найбільш значимим фактором регуляції дій є емоційна усталеність. У зв'язку з цим постали питання, пов'язані з виявленням факторів підвищення емоційної усталеності, а також способів довільної регуляції емоційних станів (Р.Н.Бреслав, П.Б.Зільберман, В.К.Калін, В.І.Селіванов та ін.). У процесі проведених досліджень з'ясувалося, що на підтримання емоційної усталеності впливає тип нервової системи людини; добре володіння нею професійними навичками; готовність діяти в ситуаціях, що різко змінюються; знання способів адекватного виділення ситуації, яка склалася; фізичний стан людини та інші фактори (Л.М.Абалін, Ф.Д.Гордов, В.І.Лебедев, Є.А.Мільрон). В подальших дослідженнях мова почала вже йти не про вольову регуляцію діяльності, а про емоційно-вольову регуляцію [10, с.131].

Особливо яскраво тенденція зміщення акцентів з мотиваційної регуляції до регуляції емоційної проявилася під час дослідження діяльності військовослужбовців різних спеціальностей. В ранніх наукових джерелах з військової психології воля розглядалася з традиційних для радянської психології позицій, а вольова підготовка – в єдності з моральною, ідейно-політичною підготовкою.

Формування волі та необхідних вольових якостей військовиків здійснюється як складова частина загального процесу виховання. При цьому значне місце відводиться розширенню морального кругозору воїнів, ролі прикладів поведінки командирів і товаришів, формуванню професійних знань та навичок (А.В.Барабанщиков, М.І.Д'яченко, Ю.П.Зусь, Г.Д.Луков, М.Ф.Феденко).

З 70-х рр. у зв'язку з різким ускладненням бойової техніки, а також внаслідок поглиблення змісту військових професій, пов'язаних з небезпекою та ризиком для життя (льотчики, сапери, десантники та ін.) підвищується увага до забезпечення емоційної усталеності військовослужбовців. Поряд з традиційними для дослідження волі питаннями, пов'язаними зі спонуканням до діяльності (незважаючи на страх, тривогу, втому), все частіше перед вченими поставали проблеми довільної ре-

гуляції емоційних реакцій і підтримки оптимального робочого стану операторів різноманітних систем. Вже з перших експериментальних досліджень емоційного стану льотчиків та десантників стало зрозуміло, що традиційні вольові якості людини не завжди забезпечують і її емоційну усталеність, що займає провідне місце серед найбільш важливих якостей представників вищезгаданих професій (В.П.Бодров, Ф.Д.Горбов, В.І.Ковальов, І.І.Ліпатов, К.К.Платонов та ін.).

В ряді спеціальних досліджень були виявлені умови, що впливають на емоційну усталеність військовиків. Поряд з моральним рівнем воїнів великий вплив чинить ступінь володіння бойовою технікою, рівень професійної майстерності військовослужбовців. Незнання техніки, відсутність навичок роботи на ній нерідко призводять до емоційних зривів: підвищення збудливості, метушливості, імпульсивних реакцій, шаблонних дій, загальмованості (Н.Д.Завалова, А.М.Кондратьєв, Н.Ф.Логінов, Є.А.Мілерян). Для забезпечення емоційної усталеності та підтримки працездатності воїнів необхідні постійні тренування в умовах, максимально наближених до бойових.

Аналіз експериментальних досліджень у вітчизняній психології свідчить про відсутність серед вчених єдності думок щодо розуміння змісту вольових якостей, які використовуються для означення волі. Так, В.В.Богословський виділяє такі основні вольові якості особистості: цілеспрямованість, рішучість, наполегливість, витримка, самостійність [11, с.315]; К.К.Платонов і Г.Г.Голубєв [12] – цілеспрямованість, наполегливість, терплячість, рішучість, старанність; В.П.Крутецький – самостійність, рішучість, витримка, мужність, сміливість, самовладання [13].

У військовій психології вольові якості, необхідні військовослужбовцям, умовно розподілені на три групи [9]. Перша група – вольові якості, які відображають здатність людини постійно ставити перед собою життєво важливу мету та підпорядковувати свою поведінку її вирішенню. Основою цієї групи є цілеспрямованість особистості. Друга група – вольові якості, які характеризують здатність людини безперервно шукати шляхи досягнення поставленої мети, виконання прийнятого рішення. До цієї групи належать активність, ініціативність, рішучість, енергійність, наполегливість, відповідальність. Третя група – вольові якості, що характеризують здатність людини підпорядковувати свою

поведінку об'єктивній необхідності. Це – дисциплінованість, вміння володіти собою, мужність, стійкість, сміливість.

Відсутність в сучасній психологічній науці загальноприйнятого принципу класифікації основних вольових якостей дозволяє нам сформулювати положення, що потребують подальших наукових досліджень.

Розвиток волі проявляється у взаємозв'язку інтелекту, емоцій, мотиваційно-змістовної сфери і в той же час воля – це самостійний психологічний процес.

Воля не є природженою, або генетично заданою, а формується в процесі діяльності людини.

Підтримка емоційної усталеності професіонала забезпечується в основному не за рахунок гальмування вольовими зусиллями неадекватних емоцій, а за рахунок створення умов, що підтримують оптимальний емоційний стан та працездатність.

Список літератури:

1. Выготский Л.С. Собр. соч.: В 6 т. М., 1983. Т. 5.
2. Селиванов В.И. Социальная активность и нравственно-волевое развитие студента // Вопр. псих. личн. Рязань, 1973.
3. Теплов Б.М. Психология. М., 1954.
4. Иванников В.А. Психологические механизмы волевой регуляции. М., 1991.
5. Ильина М.Н. Связь способности к проявлению выносливости и волевого усилия с некоторыми психофизиологическими и психовозрастными характеристиками человека / Авт. дисс. ... канд. псих. наук. Л., 1976.
6. Калинин В.К. К вопросу о волевом усилии // Учен. зап. Проблемы формирования личности и волевой процесс Рязань. 1968. Т. 59.
7. Карпов А.К. Процессы принятия решения и регуляция деятельности // Психол. журнал. 1991. №1.
8. Гуревич К.В. Воспитание воли в процессе производственного обучения. М., 1963.
9. Основы психологии и педагогики высшей военной школы / Под ред. А.В. Барabanщикова. М., 1975.
10. Рапохин Н.П. Исследование эмоционально-волевой устойчивости в условиях значимой деятельности // Психол. журнал. 1981. Т.2. №5.
11. Общая психология / Под ред. В.В. Богословского. М., 1981.
12. Платонов К.К., Голубев Г.Г. Психология. М., 1978.
13. Крутецкий В.А. Психология. М., 1980.

Надійшла до редколегії 16.06 98